

יער של ספרים

גלעד אוסטרובסקי

מנהל אגף הייעור, קק"ל
Gilado@kkl.org.il

התמוטטות, מאת ג'ארד דיימונד, 2008, הוצאת מטר העץ, מאת ג'ון פאולס, 2021 (1979), הוצאת אסיה

הכולל מרכיבים של לכידות חברתית ומשטר פוליטי יציב; טיבם של יחסי השכנות; יחסי סחר המבטאים את היכולת להסתמך על משאבים מבחוץ וליהנות מפירות המשאבים המקומיים.

הניתוח שלו מרתק, ובמהלכו אנחנו גם לומדים עוד פרק על הגאוגרפיה וההיסטוריה של חבלי ארץ שונים ברחבי העולם. בכל המקרים הנחקרים, לא היה זה משתנה יחיד שבגללו קרסה החברה. תמיד היו מספר גורמים שחברו יחדיו וחוללו את הנפילה. במרביתם, ההתדרדרות כללה בירוא יערות נרחב שגרם להגְרָעַת קרקעות, לפגיעה במשק המים ולירידה חדה בפוריות הקרקע וביכולת לייצר מזון ומשאבי עץ.

הספר כולל פרקים על מחוזות רחוקים וקטנים, כמו אי הפסחא ואיי פיטקרן, גינאה החדשה והאי היספניולה הנחלק בין הרפובליקה הדומיניקנית והאיטי, לצד מדינות גדולות בהיסטוריה המודרנית (יפן, סין, מונטנה בארה"ב). המקרה של אי הפסחא הוא אולי המפורסם ביותר: אי מבודד באוקיינוס השקט שנמצאו בו מערכות של פסלים מרשימים בגובה של 5 מטרים ויותר. כיום האי חשוף מצומח וסחוף רוח, עדות אילמת לקריסה הסביבתית חברתית שאירעה בו, בעוד הממצאים הארכאולוגיים

גיליון שינוי האקלים מארח הפעם שני ספרים השונים זה מזה בתכלית. האחד עוסק במקומו של שינוי האקלים בהתמוטטות חברות אדם, והשני מציע מבט ערכי-רוחני, ובדרכו הפיוטית והמיוחדת קורא לנו לא לוותר על העצים.

שינוי האקלים קיבל הכרה גוברת בשנה האחרונה, ממשלות נזעקות להכין תוכניות פעולה, להעמיד תקציבים ולהתכונן לבאות. אחד הקשיים של האנושות להגיב כראוי לשינוי האקלים הוא חוסר ודאות המתבטא בשני ממדים: לחזות כיצד בדיוק יתבטא שינוי האקלים מבחינת הטמפרטורה ותופעות אקלימיות אחרות, ומה תהיה השפעתו על הסביבה ועל החברה האנושית בהיבטים פיזיים, פוליטיים וחברתיים. אחת הדרכים ללמוד ולנסות להבין היא באמצעות מבט לאחור, לבחון כיצד השפיעו שינויי אקלים במהלך ההיסטוריה על חברות במקומות שונים בעולם ולנסות ללמוד מתגובתן לשינוי. 'התמוטטות' מאת ג'ארד דיימונד הוא ספר רחב יריעה, הכתוב באופן בהיר ומרתק. נאמן לדרך שהתווה ברובים, חיידקים ופלדה' (הוצאת עם עובד, 1997), דיימונד רואה בתנאים הסביבתיים גורם מכריע ביכולת ההסתגלות של חברות, אך כאן הוא הולך צעד נוסף ומציב חמישה היבטים שעל פיהם נבחנים המקרים ההיסטוריים שהתרחשו בהם התמוטטות: השחתת הסביבה וכלי המשאבים; שינוי אקלים; מצב חברתי-פוליטי

שטח לחקלאות, מאחר שמטרתם הייתה להקים מושבה המבוססת על גידול בקר ומשק חלב. הנורדים הפגינו לזלזול באינואיטים המקומיים שכלכלתם ותרבותם התבססו על הים, ודיג וציד סיפקו את מרב המשאבים שנדרשו להם. את בתיהם (האיגלו) בנו מקרח, ומקור החום היה שומן לווייתנים, וכך לא נזקקו לעץ. הנורדים מיאנו לחקות את האינאוטיים וללמוד מיומנויות חדשות, ולכן נטשו לבסוף את גרינלנד. כך, תובנה מרכזית העולה מהספר היא מידת יכולתה של חברה לשמור על הערכים שלה ועל תרבותה, אך גם לדעת לוותר על חלק מן הערכים, להשתנות בהדרגה ולתכנן לטווח הארוך.

הקושי שלנו להתמודד עם משבר האקלים נעוץ בראש ובראשונה בהקשר הערכי של התפתחות האנושות. האדם המודרני התרחק מן הטבע, מסתכל עליו במבט תועלתני, ומנצל אותו למטרותיו שהולכות וגדלות ללא הפסק. 'העץ של ג'ון פאולס מזכיר לנו עובדה כאובה זו: איבדנו את המגע הישיר והבלתי תכליתי עם היער, ויש לכך השלכות הרות אסון. זהו ממזר אישי פילוסופי בזכות הטבע הפראי, שיר

כריכת הספר התמוטטות, מאת ג'ארד דיימונד. לקוח מוויקיפדיה

ומחקרים הבודקים גרגרי אבקת פרחים (pollen) מעידים שהאי היה מיוער בעבר. היערות שכיסו את האי הושמדו, וכך אבדו משאבים חיוניים לקיום: חומר גלם לבניית סירות וכלי עבודה, עץ להסקה וחומר בנייה לבתי המגורים. תרבות שלמה שהייתה מבוססת על עץ השחיתה את המשאב המרכזי של חייה, וכך התמוטטה ונמוגה. מדוע עשו כך? היה זה שילוב של שינוי אקלים והחמרת התנאים הסביבתיים בשילוב עם עוינות בין השבטים שלחמו זה בזה. בידודו של האי לא אפשר לו לפצות על המחסור המקומי באמצעות סחר. כך, מצב פוליטי רעוע בשילוב החרפה אקלימית גרמו לכילוי המשאבים ולהתמוטטות. מצמררת היא ההשוואה בין אי הפסחא המבודד מהעולם לבין כדור הארץ שלנו המבודד מהיקום. איש מבחוץ לא יבוא לעזרתנו.

פרק מעניין מוקדש ליפן, שהשכילה לנהוג בתבונה ופעלה לשמור על היערות שלה (74% משטחה מיוער). בפרק אחר בספר נערכת השוואה מעניינת בין מדינות שכנות שמצבן החברתי-פוליטי-סביבתי שונה באופן ניכר. האיטי סובלת מבעיות רבות, ולעומתה שכנתה, הרפובליקה הדומיניקנית, שפעלה באופן אחר לגמרי, הצליחה לשמור על נכסיה הסביבתיים. דיימונד מעלה על נס את שנות שלטונו הממושכות של השליט חואקין בלגואר (Balaguer) שהגן על היערות וחוקק חקיקה סביבתית נרחבת. הוא לא נמנע מלציין ששלטונו של בלגואר היה שלטון טוטליטרי, מה שמעלה הרהור על הקשר בין מבנה פוליטי והיכולת לשמור ולנהל את משאבי הסביבה.

כיום האנושות נדרשת לפעול כדי למתן את שינוי האקלים ולנסות להיערך לקראתו. אנו מסרבים להבין שהשינוי כבר כאן, ומתקשים לפעול למרות הוודאות המדעית והעדויות המצטברות. בדומה למצבנו, הספר מציג חברות שנדרשו להגיב לשינוי בזמן אמת, כאשר הוא כבר קורה והשפעותיו ניכרות. מסתבר שחלק מהחברות השכילו לעשות מה שאנחנו מתקשים בו עד מאד: ריסון עצמי. ההבנה שהמשאבים מוגבלים, ושכברת ארץ נתונה יכולה לכלכל מספר מוגבל של אנשים, הובילה אותם לנקיטת צעדים, לעיתים אכזריים ביותר (הרג תינוקות, התאבדויות), כדי שהאוכלוסייה תישאר יציבה מבחינה דמוגרפית.

וכאן אנחנו נכנסים אל הממד הערכי-תרבותי שממנו נגזרת יכולת ההסתגלות האנושית. דיימונד מספר את כישלונם של הוויקינגים (הנורדים) להתיישב בגרינלנד, ותולה זאת בעיקר בחוסר יכולתם לסגל שינוי תרבותי. הסיפור של ההתיישבות הנורדית בגרינלנד הוא סיפור של כישלון בגלל שמרנות וחוסר יכולת לאמץ דפוסיים חדשים, שהובילו למשבר סביבתי ולקריסה. וכמו תמיד, הנפגעים הראשונים הם העצים. הנורדים כרתו עצים ושרפו את היער כדי להכשיר

של יצירה אורגנית המתנגדת למדידה ולסדר. הוא נהנה לראות גנים לא מטופלים שהפרא אחז בהם בליבה של העיר, והנה הופיעו מינים חדשים ונדירים כאשר הניחו לפראות ולא-סדר לשוב אלינו.

הוא חוזר ומדגיש שהניכור שלנו מהטבע עמוק ומסוכן. יש שתולים תקוות בתיקון רציונלי, בעוד חינוך ובעוד ידע, בכינון ועדות ובהצעות חוק. אך הוא מחזיר אותנו לנקודת הפתיחה ואומר: "אני פסימיסט. מה שהמדע והתבונה חוללו – אין בכוחם לרפא". לדבריו, כל עוד הטבע נתפס כדבר מה מחוצה לנו, זר ומגודר, הוא אבוד גם לנו בתוכנו.

ואומנם, נדמה שהצדק איתו: בשנת 2021 נשבר שיא פליטות גזי החממה בכל הזמנים. על אף הקורונה שגרמה להאטת הפעילות, למרות "המודעות" הגוברת לשינוי האקלים, חרף ועידות בין-לאומיות ואין ספור יוזמות חקיקה – פליטת גזי החממה רק התגברה. הנחתי את הספר, ויצאתי לשוטט ביער.

הלל לאי-סדר ולחוסר תכליתיות. היער הסבוך הוא מקור האומנות והפליאה, מקור של חיים. היער, על כל מרכיביו, הוא אורגניזם עצום, וערכו האמיתי גדול שבעתיים מסך חלקיו. המיון המדעי, המפרק את המערכת למרכיביה, מפספס משהו גדול שאיננו ניתן למדידה. לטענת פאולס, מאמצי השימור והקטנת ההשפעה הסביבתית של האדם לא יצלחו, אלא אם כן נכיר בכף החובה של המהפכה המדעית ובייחוד בכך שאנו חווים את העולם כפרטים. העץ הבודד הוא רק חלק מחברת העצים ומחברת היער כולו. המיון והמדידה שלו כפרט בודד מרחיקים אותנו מהתמונה האמיתית: היער בכללותו. ומה נותן לנו היער? הרבה יותר משאנו יכולים לומר או לבטא באופן כמותי ומילולי: ההתבוננות בעצים וביערות רק באופן מדעי, כלכלי, טופוגרפי או אסתטי תהא חסרה, אם לא נבין שהתועלת הרבה ביותר שהם מביאים "אינה טמונה בעובדות שאפשר להפיק מהם, לא בגזעים לכריתה או בפרי...". ג'ון פאולס משתמש בביטוי "האישי הרוק" כאיזו מהות פנימית ירוקה

פסלי אבן של דמויות אדם (מואי) על שפת הר הגעש ראנו רארקו, איי הפסחא. לקוח מוויקיפדיה